

A. O. Ryabokin, A. O. Fedorchenko

PERSONAL REQUEST AND THE BIBLIAN KINGS IN THE WORKS OF ALBUYIN YORKSKY

In the article, based on the analysis of the works of foreign researchers-mediévists and the epistolary legacy of Alcuine of York, the place of the Old Testament and the Biblical kings was discovered in the writings of the Irish prominent figure of the Carolingian Renaissance. The authors cite the statements of the leading European scholars that Alcuine set itself the goal of completing the process of uniting Europe on the foundations of Christian religion and antique education. He was able to sum up the process by the emperor, who recognizes the falsehood of the Pope and considered understanding between Byzantium and Europe. In the imagination of Alcuine, the image of such a ruler was associated with the biblical king David, in real life with Charles the Great. According to scientists, thanks to the union of warrior and intellectual, the "soul" of modern Europe was born.

Thus, after analyzing the above-mentioned works, we can come to the conclusion that the Old Testament and the Biblical kings in conjunction with the canons of Greek education were the principles on which Alcuine York tried to unite the countries of Western Europe to form a unified Christian state with an educated monarch at the head, that would really be able to withstand any invisible Gentiles or Muslims from any continent. The quality of the "enlightened and wise ruler" was seen in the prelate precisely in Carl the Great, devoted to the Christian faith of the emperor, capable of resolving all issues related to power, politics, and the church. Hence the nickname of the king given to him by Alcuine is David.

Keywords: biblical kings, Old Testament, Alcuine, epistolary legacy, medieval intellectuals, Carolingian revival, Academy, empire.

Надійшла до редакції 6 червня 2017 року

* * *

УДК [322]:37.014.5:141.45(477) «195/196»

В. В. Сергієнко

ЛЕКЦІЙНА ПРОПАГАНДА У СИСТЕМІ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1950-ИХ РОКАХ

У статті висвітлено антирелігійну політику радянської влади щодо поширення атеїстичних цінностей в житті радянського суспільства у 1950-их роках. Однією з форм їхнього впровадження була лекційна пропаганда. Вона втілювалася через діяльність товариства «Знання», а також шляхом залучення науково-педагогічних кадрів і радянсько-партійного активу. Автором проаналізовано важелі впливу, які використовувалися для маніпулювання свідомістю та почуттями віруючих. Розглянуто заходи радянської влади спрямовані на обмеження релігійних настроїв серед учнів і молоді республіки.

Показано принципи і методи організації лекційної пропаганди, висвітлено тематику і зміст матеріалів, що мали розвінчувати релігійні цінності. Акцентовано увагу на суспільних рефлексіях у контексті оцінки дієвості лекційної форми антирелігійної політики. В оцінках і висновках автор спирався на аналіз неопублікованих архівних документів, матеріали преси, опубліковані тематичні наукові праці.

Ключові слова: державно-конфесійні відносини, лекційна пропаганда, антирелігійна пропаганда, атеїстичне виховання, Полтавське обласне лекційне бюро, Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г. Короленка.

Науковий інтерес до вивчення феномену впливу релігійного чинника на суспільне життя і рефлексій органів влади на процес взаємодії релігійних інституцій і суспільства є закономірним. Він впливає із потреби наукового пояснення специфіки державно-конфесійних відносин у радянську епоху, причин системної боротьби з релігією та її інституціями, методів і технологій антирелігійної боротьби. Актуальність порушеної у статті проблематики вмотивована необхідністю з'ясування особливостей останніх на різних етапах історії України радянської доби. Доведено, що антирелігійна політика комуністичної влади ніколи не зникла з її стратегічних планів, але мімікрувала й набувала інших форм.

Метою статті є дослідження ролі й місця однієї з форм антирелігійної політики держави періоду тимчасової лібералізації – лекційної атеїстичної пропаганди. Вона мала вербальними аргументами обґрунтувати суспільству безсилля релігії як основи ідеалістичного світогляду людини. Зауважимо, що особлива інтенсивність пропагандистського способу формування наукового матеріалістичного світогляду спостерігалася у ранній період «відлиги» – 1953-1958 роки.

Порушена в статті тема дослідження знайшла відображення у низці публікацій вітчизняних істориків і релігієзнавців. Форми і методи боротьби з релігією та Церквою в Україні в умовах «відлиги» (1953-1964 роки) вивчала О. Тевікова [11]. Процеси атеїзації суспільства засобами ідеологічного впливу на населення західноукраїнських областей аналізував Я. Стоцький [10]. Окремі аспекти державно-релігійної політики розкривалися у публікаціях О. Лук'яненка [7], Г. Маринченко [8]. Вказані автори аналізували процес пропагандистського впливу на виховання учнівської і студентської молоді.

Джерельною базою для вивчення механізмів державної атеїстичної політики та її регіональних особливостей стали матеріали фондів Державного архіву Полтавської області [1-5], де зафіксовано теоретичні засади та практичні методи боротьби з релігією. Зокрема йдеться про директивні документи ЦК КПРС та ЦК КПУ, місцевих партійних органів, що опікувалися атеїстичною пропагандою, а також матеріали лекційних бюро, методичні вказівки тощо. Окремий блок, що висвітлював процеси атеїзації суспільства, його досягнення і прорахунки, були періодичні видання Полтавщини досліджуваного періоду [8; 11].

У постсталинський період, як і в міжвоєнні десятиліття, завданням компартійного керівництва в релігійній сфері було прагнення відвернути від віри якомога більшу кількість населення, ще більше послабити авторитет священнослужителів. Партія розглядала молодь як свій резерв, тому як альтернативу старому світогляду висувала всеохоплюючу атеїзацію, а разом із нею освіту як шлях до соціальних ліфтів у самостійному житті. Справі виховання молодих безвірників цілком були підпорядковані школа та всі просвітницькі заклади [12].

Відправною точкою боротьби з релігією за часів М. Хрущова дослідники умовно вважають 7 липня 1954 року, коли ЦК КПРС прийняв постанову «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи її поліпшення». З цього часу розпочався широкий наступ влади на релігію з метою зменшити, а, по можливості, й призупинити релігійний вплив у соціалістичному суспільстві. Цей документ засвідчив, що релігійна свідомість населення й надалі залишалася серйозним внутрішнім опонентом комуністичної свідомості. Партійні ідеологи констатували небезпеку, що загрожувала марксистсько-ленінському вченню, зазначаючи, що «... церква і різні релігійні секти значно поживили свою діяльність, зміцнили свої кадри і, гнучко пристосовуючись до сучасних умов, поширюють релігійну ідеологію. У результаті активізації діяльності церкви спостерігається збільшення кількості громадян, які дотримуються релігійних свят і відправляють релігійні обряди, поживляється ходіння на прощу до так званих «святих місць» [9]. Очевидно, що в подібних офіційних документах навмисно загострювалися оцінки масштабів негативних явищ, аби наступні репресивні заходи виглядали в очах суспільства вмотивованими.

На початку періоду «відлиги» боротьба з релігією здійснювалася поміркованими методами. Насамперед радянське керівництво вдавалося до ідеологічного впливу, яким намагалося охопити всі групи й верстви населення як за віком, так і за соціальним статусом. Метою цієї боротьби була критика основ і сутності релігії, діяльності її служителів, а також доведення шкідливості релігійних традицій і формування негативного образу віруючого. Активну участь у цьому процесі брали працівники культурно-освітніх закладів. О. Тевікова зауважувала, що особлива увага надавалася масовим формам роботи з людьми – тематичним вечорам запитань і відповідей, усним журналам, пересувним клубам атеїста тощо [10].

У численних директивних і методичних документах особливий наголос робився на дієвості лекційної пропаганди. Цей напрям радянської просвітницької діяльності став системним з утворенням у 1947 році товариства для поширення політичних та наукових знань (товариство «Знання»). Змістом його діяльності оголошувалося розповсюдження наукових знань і формування наукового світогляду радянських людей. Проте ідейною основою товариства була пропаганда марксистсько-ленінських ідей, атеїзму, зміцнення радянської держави. Його осередки створювалися в усіх областях і районах УРСР та координувалися агітаційно-пропагандистськими відділами місцевих партійних органів.

На Полтавщині у 1950-их роках також функціонувало обласне лекційне бюро Полтавського обласного відділу культосвітньої роботи. Аналізуючи плани роботи та протоколи засідань цієї організації, було виявлено очевидну пріоритетність антирелігійної тематики, пильну увагу, навіть надмірну прискіпливість до змісту атеїстичних постулатів, обґрунтованих у текстах лекцій. У кварталному плані роботи Обласного лекційного бюро було затверджено календарні графіки виїздів лекторів у райони. Наголошувалося на неприпустимості зриву атеїстичних заходів у сільській місцевості [1, арк. 9].

В одному зі звітів лекційного бюро за 1956 рік була виявлена «Пам'ятка лектору», датована 1951 роком. У ній мова йшла про вимоги і вказівки, як потрібно готувати лекції на природничо-наукові теми, які, на думку ідеологів – авторів пам'ятки, апріорі мали розвінчувати «релігійні забобони». У документі наголошувалося, що «... всяка лекція на природничо-наукову тему має бути *антирелігійною* (виділення авт. – С.В.), спрямованою на викриття брехливості, реакційності релігійної ідеології. Кожна лекція повинна бути пройнятою переконливою критикою релігії, як антинаукової, ворожої матеріалістичному світогляду» [2, арк. 20].

Іншими каналами масової антирелігійної пропаганди в руках держави стали преса, телебачення й радіо. Зокрема Держкомітет Ради Міністрів СРСР із кінематографії повинен був забезпечувати щорічний випуск документальних, науково-популярних і художніх фільмів антирелігійного змісту на допомогу лекційній пропаганді, а також сприяти їх демонстрації у кінотеатрах, клубах, школах та інших закладах [3, арк. 18]. Антирелігійна наочність мала візуалізувати згубний вплив релігії в публічних місцях, доступних для відвідувачів. Майже в кожному сільському клубі й бібліотеці створювалися кутки атеїста, оформлені відповідними матеріалами, у тому числі карикатурами, плакатами тощо.

Якщо попередня постанова ЦК КПРС наголошувала на потребі суворого обмеження впливу релігії та Церкви, то наступна – «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення», ухвалена 10 листопада 1954 року, по фарисейськи вказувала на перегини й недоліки антирелігійної пропаганди. Зокрема зазначалося, що «... ЦК КПРС відомі факти, які свідчать про те, що останнім часом у науково-атеїстичній пропаганді серед населення допускаються грубі помилки. Замість розгортання систематичної клопіткої роботи по пропаганді природничо-наукових знань та ідейної боротьби з релігією в окремих центральних і місцевих газетах, а також у виступах деяких лекторів і доповідачів допускаються образливі вислови проти духовенства і віруючих, які відправляють обряди...» [9]. Звісно, це «підкування» про гідність віруючих і священнослужителів слід розцінювати як вимушений крок, зумовлений надмірним адміністративним тиском, некомпетентністю, грубістю представників влади на місцях і лекторів. Історичний досвід 1920-1930-их років свідчив, що прояви насилля й адміністрування призводили до спалахів посилення релігійних настроїв, антирадянських виступів, співчуття до репресованих священників, посилення містично-есхатологічних настроїв тощо.

Важливою ланкою атеїстичної роботи була діяльність шкільних учителів і викладачів вишів, які розглядалися партійними органами як лекторський кадровий ресурс. Від освітян вимагали добре знати, наскільки учні вільні від релігії та марновірства, щоб планувати й організувати виховну роботу. Політика підготовки освітянських кадрів апріорі базувалася на вихованні глибоко переконаного атеїста. Адже програми навчальних дисциплін передбачали, що вчитель на конкретних, зрозумілих для дитини прикладах із політичного, соціального та культурного життя буде формувати матеріалістичний світогляд. Ключовими стереотипами останнього стали твердження, що релігія суперечить науці, є знаряддям експлуатації в руках панівних класів і заважає культурному і соціалістичному будівництву нової країни.

Реалізацію виховного атеїстичного впливу в шкільному навчальному процесі можна простежити на прикладі звіту про роботу Полтавського обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів. У документі йшлося про методичну майстерність окремих вчителів області, які вміло поєднували вивчення історії, географії, природознавства з атеїстичним вихованням [4, арк. 13]. Як вагоме досягнення педагогів відзначалася й позакласна лекційна робота: «... для учнів старших класів та їх батьків було прочитано ряд лекцій на теми «Перші супутники», «Чи можливе життя на інших планетах», «Наукові передбачення»...». Далі вказувалося на особливу увагу до дітей, що належали до категорії соціального ризику: «... особлива увага приділялась тим учням, які перебувають під впливом релігійних забобонів. Із ними вчителі проводили індивідуальну роботу та бесіди» [5, арк. 14].

Викладачі вищих навчальних закладів фактично становили основу лекторського потенціалу товариства «Знання» та були потужним інструментом боротьби з релігією. У дослідженнях О. Лук'яненка знаходимо факти, що підтверджують цей висновок. Наприклад, викладачі Полтавського державного педагогічного інституту упродовж 1954 року провели 903 лекції з антирелігійної тематики в містах і селах Полтавщини [6, с. 184]. Історик С. Данішев був штатним лектором, який обслуговував Диканський район, а його колега М. Каплун – Машівський район. Цікавим був той факт, що секретар обкому М. Кириченко закликав освітян придбати церковний календар, щоб у дні релігійних свят активніше проводити лекційну роботу [6, с. 782].

У протоколах засідань кафедри марксизму-ленінізму часто зустрічалися питання порядку денного про обговорення текстів лекцій, що читалися студентам і громадськості. В одному з них бачимо виступи викладачів А. Голобуцького та Д. Степанова, які стосувалися методології трактування діяльності Православної церкви. Так, вони наполягали на тому, що в обговорюваному тексті «... правильно буде показати ідеологію православ'я, посилаючись на історичні приклади. Особливо слід зосередити увагу на тому, що церква разом із самодержавством була душителем народу та його експлуататором» [5, арк. 6-7].

Не лише викладачі ідеологічних, а й фізико-математичних кафедр залучалися до антирелігійної лекційної пропаганди. Так, користувалися популярністю на підприємствах і в установах міста Полтави лекції викладача Полтавського педінституту Д. Мазуренка про те, як радянська астрономія спростовувала релігію. Лекції стали особливо успішними, коли радянські науковці запустили перші космічні супутники [6, с. 782].

Сучасні дослідники звертають увагу на роль друкованих засобів масової інформації 1950-их років у творенні «образу ворога» й «правопорушника» в особі священнослужителів і Церкви як інституції. Автори газетних публікацій звинувачували релігію не тільки в тому, що вона «... стоїть на перешкоді побудови комунізму», а й у духовному поневоленні та моральному розтлінні радянських громадян. Зважаючи на те, що преса була рупором партійної пропаганди, всі газети зобов'язані були систематично друкувати пропагандистські статті, що розвінчували релігію, кореспонденції з антирелігійної тематики, листи вірян, які порвали з релігією, кращі зразки з досвіду організації і проведення антирелігійних заходів, радянських свят на противагу релігійним [10].

Обласна газета «Зоря Полтавщини» як орган обкому КПУ, оперативно реагувала на директивні документи. Так у газетах від 12 жовтня та 15 грудня 1954 року були вміщені статті, що гостро критикували релігію як «антинауковий забобон», а також схвально оцінювали форми і методи проведення атеїстичної пропаганди серед населення області. Наприклад, автор однієї з статей О. Ладур з емоційним піднесенням інформував, що педагогічний колектив Рашівської середньої школи Гадяцького району постійно проводить науково-атеїстичну пропаганду серед учнів школи та їхніх батьків. Особливо автор акцентував на ролі природничих наук і вихваляв вчителів географії, фізики, астрономії, які на своїх уроках переконливо доводили безглуздість різних релігійних тверджень про створення світу Богом. Натомість вони розповідають учням про вчених – «борців за науку, які стали жертвами релігійного фанатизму та мракобісся» [8, с. 4].

Матеріали преси демонструють й альтернативні приклади недовісти антирелігійної пропаганди та спроб, наперекір офіційній політиці, дотримуватися вікових традицій жителями сільської місцевості. Зокрема журналіст В. Тищенко у статті «Сарські храми», уміщеній в газеті «Зоря Полтавщини» від 6 жовтня 1954 року, з осудом описував святкування храмового свята у селі Сари Гадяцького району: «У вівторок, 21 вересня біля церкви, розташованої на території колгоспу імені Калініна, можна було спостерігати дивну для наших часів картину. І в церкві, і біля неї було чимало людей. Це віруючі та невіруючі зібралися на «храмове» свято. Серед них були не лише старі дідусі й бабусі, але й молоді колгоспники, комсомолец В. Приступа, дружина комуніста Г. Битченка...» [11, с. 3]. Разом із тим автор мимоволі констатував примітивність стандартних форм антирелігійної пропаганди, які не дають очікуваних результатів. В. Тищенко звертав увагу, що в селі Сари у колгоспному клубі постійно читаються лекції на науково-атеїстичні теми, проводяться тематичні вечори. Але, не дивлячись на всі зусилля, антирелігійна робота залишається малоєфективною, особливо серед молоді: «про те, в якому вона стані зараз, свідчить такий неймовірний факт: 21 вересня в колгоспі імені Мечникова зірвалися звітно-виборні комсомольські збори, тому що комсомольці святкували «храм»» [11, с. 3]. До речі, описані події були досить типовими для 1950-их років. Фактами святкування релігійних свят, обрядів вінчання, хрещення, поховання рясніють звіти уповноважених Ради у справах Руської Православної церкви та Ради у справах релігійних культів, партійних і радянських органів, інформаційно-аналітичні документи органів державної безпеки.

Отже, аналіз окремих аспектів діяльності пропагандистського апарату державної політики щодо релігії в цілому і Православної церкви, зокрема, переконливо демонструє збереження антирелігійної стратегії і, водночас, зміну тактики. У ранній період «відлиги» 1950-их років відбувалося помітне перенесення питомої ваги зусиль в антирелігійній політиці від органів державної влади до партійних органів. Зростала роль пропагандистських методів боротьби з впливом релігії, нарощувалися оберти атеїстичної пропаганди, особливо такої її форми як лекційна робота. Вона масово проникала в усі сфери суспільства, обмежувала служіння духовенства,

порушувала свободу віросповідання і водночас боролася за знищення релігійно-суспільної свідомості віруючих. Контролюючи і спрямовуючи роботу культурно-освітніх закладів, комуністична партія і радянська держава формували іншу систему цінностей, іншу якість ідентичності українського суспільства, у яких не відводилося місця релігії.

Список використаних джерел

1. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО). – Ф. Р-6828. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 9.
2. ДАПО. – Ф. Р-6828. – Оп. 1. – Спр. 51.
3. ДАПО. – Ф. Р- 7055. – Оп. 1. – Спр. 54.
4. ДАПО. – Ф. Р-5465. – Оп. 1. – Спр. 136.
5. ДАПО. – Ф. Р-1507. – Оп. 1. – Спр. 621.
6. Лук'яненко О. «Атеїстична варта» освітян у добу відлиги / О. Лук'яненко // Актуальні питання всесвітньої історії та методики їх викладання : збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень Восьмого Всеукр. наук.-практ. сем., Полтава, 28-29 березня 2013 року. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – С. 180-186.
7. Маринченко Г. М. Законодавче обґрунтування атеїстичного виховання в школі в післявоєнний період / Г. М. Маринченко // Науковий діалог «Схід-Захід» : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р. – Кам'янець-Подільський ; Дніпропетровськ : Інновація, 2014. – Ч. 2. – С. 92-95.
8. Ладур О. Науково-атеїстична пропаганда в школі / О. Ладур // Зоря Полтавщини. – 1954. – № 248. – С. 4.
9. Стоцький Я. Атеїстична пропаганда у контексті обмеження свободи совісті в західних областях України (1954-1959 рр.) [Електронний ресурс] / Я. Стоцький. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10557.html>
10. Тевікова О. Форми та методи антирелігійної боротьби влади в Україні (1953-1964рр.) [Електронний ресурс] / О. Тевікова. – Режим доступу : <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/08/tevikova.htm>
11. Тищенко В. Сарські храми / В. Тищенко // Зоря Полтавщини. – 1954. – № 203. – С. 3.
12. Чучалін О. Антирелігійна політика радянської влади у сфері освіти та її вплив на виховання молоді у 1920-30-х рр. XX ст. [Електронний ресурс] / О. Чучалін. – Режим доступу : http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2962/1/antureligiina_polituka.Pdf

V. V. Serhiienko

LECTURES PROPAGANDA IN THE SYSTEM OF ANTI RELIGIOUS STRUGGLE IN 1950s

In this article antireligious policy of soviet governance connected with including irreligious values in a life of soviet society in 1950 is considered.

Here the ways of influence which were used for manipulations of believer's consciousness and their feelings were analyzed. The main attention is connected with lecture advocacy that was a one of the ways for including of society to irreligious.

It happens through the activity of community „The knowledge“ with an including science-pedagogical staff and also soviet party liader. There shows the principles and methods of function organization lecture advocacy's departments topics and content of materials that had to destroy the religious values.

Considers actions of soviet governance that had a goal to limit religious following of students and young adults in the second part of 1950 years. The attention is focused on society reflections in the context of summing up the activity of this way irreligious policy.

The goal of the article is researching a role and place one of the form of irreligious country policy temporary liberalization period – lecture atheistical advocacy. It had to show to society through verbal arguments a weakness of religion like a basis of idealistic horizons of a human. Notice that special intensity of a propagandistic way of forming science material horizons was observed in the early period of “Snowbreak” – 1953-1958 y.

Topicality of discussing this problem is motivated by need finding specifics government-religious relationship in the soviet epoch, reasons systematical contention with religious and it's institutes, methods and technologies irreligious contention.

In summing up and conclusions author bases on analyze non-published archiving documents, press materials and published science researching.

Keywords: state-confessional relations, lecture advocacy, irreligious advocacy, atheistic education, Poltava regional lecture bureau, Poltava National Pedagogical Institute named after V. G. Korolenko.

Надійшла до редакції 14 вересня 2017 року